

ערים מוקפות חומה

מסכת מגילה פותחת כך :

מגילה נקראת באחד עשר בשנים עשר בשלשה עשר בארבעה עשר
בחמשה עשר, לא פחות ולא יותר. כרכין המוקפין חומה מימות
יהושע בן נון קורין בחמשה עשר, כפרים ועיירות גדולות קורין
בארבעה עשר, אלא שהכפרים מקדימין ליום הכניסה.

דין ערים מוקפות חומה הוא דין מיוחד מכמה בחינות. מצד חילוק הימים, שלא
מצאנו כזאת במועדים אחרים שיחלקו ישראל ויעשו את המועד בימים חלוקים;
מצד קביעת ערים מוקפות חומה מימות יהושע בן נון בדוקא; ומצד הענין עצמו -
לעיר שושן היו מאפיינים רבים: היא היתה עיר בירה, עיר מוקפת חומה, ומן הסתם
היו לה מאפיינים נוספים. מדוע נבחרה דוקא החומה לציון המיוחד שבשושן?

בתורה נזכרות ערים מוקפות חומה בדין "בתי ערי חומה", שדינן מיוחד ביחס
לגאולת בתים לאחר שנמכרו (ויקרא כ"ה, כ"ט-ל"א):

וְאִישׁ פִּי יִמְכֹר בַּיִת מוֹשָׁב עִיר חוֹמָה וְהִיָּתָה גְּאֻלְתּוֹ עַד תֵּם שְׁנַת מִמְכָּרוֹ
יָמִים תִּהְיֶה גְּאֻלְתּוֹ. וְאִם לֹא יִגְאָל עַד מְלֵאת לוֹ שְׁנָה תְּמִימָה וְקָם הַבַּיִת
אֲשֶׁר בְּעִיר אֲשֶׁר לוֹ חוֹמָה לְצִמְיַתָּה לְקַנְיָה אֹתוֹ לְדֹרֹתָיו לֹא יֵצֵא בְּיָבֵל.
וּבְתֵי הַחֲצֵרִים אֲשֶׁר אֵין לָהֶם חוֹמָה סָבִיב עַל שְׂדֵה הָאָרֶץ יִחָשֵׁב גְּאֻלָּה
תִּהְיֶה לוֹ וּבְיָבֵל יֵצֵא.

אדם המוכר בית בעיר המוקפת חומה, יכול לגאול אותו בתוך שנה ממכירתו. אם לא
גאל את הבית - עובר הבית לרשות הקונה, ואיננו חוזר לבעליו ביובל.
אדם המוכר בית בערי החצרים, שאינן מוקפות חומה, יכול לגאול אותו בכל זמן,
וביובל חוזר הבית לבעליו.
אף במקרה זה, ההגדרה של מקום המוקף חומה היא מימות יהושע בן נון (ערכין
פ"ט מ"ו):

עיר שגגותיה חומתה, ושאינה מוקפת חומה מימות יהושע בן נון,
אינה כבתי ערי חומה.

דין נוסף בערים המוקפות חומה מלמד על קדושת ערים אלה (כלים פ"א מ"ו-ז):

עשר קדושות הן. ארץ ישראל מקודשת מכל הארצות, ומה היא קדושה, שמביאים ממנה העומר והבכורים ושתי הלחם, מה שאין מביאים כן מכל הארצות.

עיירות המוקפות חומה מקודשות ממנה, שמשלחים מתוכן את המצורעים ומסבבין לתוכן מת עד שירצו. יצא - אין מחזירין אותו.

ערים המוקפות חומה מקודשות משאר המקומות בארץ ישראל, וקדושתן מתבטאת בכך שמצורעים אסורים בכניסה לערים אלה. הקדושה היא מימות יהושע בן נון שקידש את הארץ בקדושה ראשונה, ועל כן ערים המוקפות חומה מתייחסות לימי יהושע בן נון.

שאלות

א. לאור הקדמה זו, עולה מאליה שאלת הרשב"א (בתחילת פירושו למסכת מגילה):

כרכין המוקפין חומה מימות יהושע בן נון בחמשה עשר. יש לדקדק מה ראו חכמים לתלות הדבר ביהושע בן נון... ובירושלמי (פ"א ה"א) פרישו בה טעמא, דגרסינן התם ר' סימון בשם ר' יהושע בן לוי: חלקו כבוד לארץ ישראל שהיתה חריבה באותן הימים ותלו אותה מימות יהושע בן נון...

וכי תימא בשלמא למאן דאמר קדושה ראשונה קדשה לשעתה וקדשה לעתיד לבא, דכיון דעדיין בקדושתה עומדת לענין בית בבתי ערי חומה ושלוח מצורעים הילכך אף היא קדושה לענין קריאת המגילה, אלא למאן דאמר לא קדשה לעתיד אמאי, כיון דאזלא לה קדושה לענין בית בבתי ערי חומה ושלוח מצורעים אף לענין מגלה יהא כן.

הרשב"א מקשה, הכיצד ניתן ללכת אחר קדושת הארץ לענין ערי חומה מימות יהושע בן נון, והרי למאן דאמר קדושה ראשונה קדשה לשעתה ולא קדשה לעתיד לבוא - בטלה קדושת הארץ שקידש יהושע, ואין קדושה בבתי ערי חומה, ומניין לקדש את הערים לקריאת מגילה?

דברי הריטב"א (שם) מחדדים את השאלה:

ואומר מורי נר"ו דודאי טעמא דמלתא משום דכל מידי דהוה מדרבנן סמכו לה אדין תורה כל מה דאפשר... והכא נמי כיון שהוצרכו נמי לחלק בין מוקפין חומה לעיירות ומצאו שיש חילוק לענין בית בבתי ערי חומה בין מוקפין חומה לאין מוקפין חומה, אתו אנשי כנסת הגדולה וסמכו תקנתם לאותו דין תורה, ומה להלן מוקפין חומה מימות יהושע בן נון שהוא תחלת קיבוץ ארץ ישראל, אף זו מוקפין חומה מימות יהושע בן נון.

חכמים אינם מתקנים דינים ללא מקור ובסיס בדברי תורה. כיון שרצו לחלק בין ערים מוקפות חומה לערים שאינן מוקפות חומה, סמכו על החלוקה של התורה לענין בתי ערי חומה, שהיא מימות יהושע בן נון. אלא שאם כך מתחזקה שאלתו של הרשב"א - מדוע לא בטלה חלוקה זו עם החורבן, למאן דאמר שקדושה ראשונה לא קדשה לעתיד לבוא¹. תשובת הרשב"א לשאלתו:

יש לומר כיון דאזלינן בה בתר יהושע כדי לחלוק כבוד לארץ ישראל הרי אנו דנין אותה לקריאתה כדינה שבימי יהושע, ואפילו למאן דאמר לא קדשה לעתיד.

ועוד דלגבי קריאתה הקלו, שהרי כרך וכל הסמוך לו וכל הנראה עמו נדון כדרך, אף על פי שלענין בית בבתי ערי חומה אין נדון כן אלא מה שלפנים מן החומה. וכענין זה מצאתי בירושלמי דגרסינן התם, חזקיה קרא בטבריה בי"ד ובט"ו דהוא חשש על הדא דתני ר' שמעון בן יוחאי "ואיש כי ימכור בית מושב עיר חומה", פרט לטבריא שהים חומתה. ר' יוחנן קרי לה בכנישתא דכפרה בט"ו ואמר הדא היא עיקר טבריא קמייתא, ולא חשש להא דתני ר' שמעון בן יוחאי, קל הוא שהקלו בקריאתה, דתניא תמן כל שהוא לפנים מן החומה הרי הוא כבתי ערי חומה חוץ מן השדות, ר' מאיר אומר אף השדות, ותני כן הסמוך לדרך והנראה עמו הרי הוא כיוצא בו. כלומר התם שנינו דוקא מה שהוא סמוך לפנים מן החומה, וכאן אמרו הסמוך והנראה עמו כיוצא בו. ואף על גב דליתא לההיא דר' יוחנן דירושלמי לגבי טבריא כמו שאני עתיד לכתוב לקמן בס"ד, גבי כרך שישב ולבסוף הוקף, מכל מקום שמענין מינה דקל הקלו בקריאתה ממה שאמרו הסמוך והנראה עמו כיוצא בו ואף על פי שאינו כן לענין בית בבתי ערי חומה, והילכך לא כל שאין קדושתה קיימת לענין בית בבתי ערי חומה אינה קדושה לענין קריאתה, אלא כיון שהיתה קדושה, אף על גב דאינה קדושה עכשיו, מקילין וקורין בה בט"ו.

מתרץ הרשב"א: א. כיון שלקריאת מגילה הולכים מימות יהושע בן נון, משום כבודה של ארץ ישראל, הרי שזה נכון אף למאן דאמר שקדושה ראשונה לא קדשה לעתיד לבוא. ב. בקריאת מגילה אנו מוצאים שהקלו לקרוא בט"ו. הרשב"א מוכיח זאת מדברי הירושלמי, האומר שבבתי ערי חומה נכלל רק מה שבתוך העיר ממש, ובקריאת מגילה נכלל בדין עיר מוקפת חומה גם מה שסמוך ונראה לעיר, ומכאן שהקלו - במקומות הסמוכים לעיר מוקפת חומה - לקרוא בט"ו. כך גם לענין עצם הקריאה, אף שאינה קדושה מדין בתי ערי חומה, לקריאת מגילה נקל לקרוא בט"ו בערים המוקפות חומה מימות יהושע בן נון.

¹ בתירוצו של הריטב"א נעסוק בהמשך.

תירוצו הראשון של הרשב"א קשה להבנה. והרי בדבר זה התקשה הרשב"א - מדוע הולכים אחר ימות יהושע למאן דאמר שקדושה ראשונה בטלה, ומה השתנה בין הקושיא לתירוץ? עדיין יש לשאול: כיון שבטלה קדושת הארץ שמימות יהושע, אף לענין קריאת המגילה בטלה, שהרי מה שפעל יהושע בכיבוש הארץ בטל עם החורבן.

תירוצו השני של הרשב"א קשה אף הוא: מדוע הקריאה בט"ו היא קולא ביחס לקריאה בי"ד? יש שני זמנים לקריאה, ואין האחד חמור או קל מחבירו. מנין לירושלמי, ובעקבותיו לרשב"א, להגדיר את הקריאה בט"ו כקולא?!

ב. עצם דין "סמוך ונראה", ממנו לומד הרשב"א, דורש עיון. מה ראו חז"ל על ככה להוסיף מקומות על הערים המוקפות חומה, והרי בדין התורה לענין בתי ערי חומה אין מקור לתוספת זו, כפי שמדגיש הירושלמי?!

ג. עוד יש להעיר, בדברי רש"י על הגמרא (י' ע"ב):

ולא אלו בלבד, אלא כל שתעלה לך מסורת בידך מאבותיך שמוקפת חומה מימות יהושע בן נון כל המצות הללו נוהגין בה, מפני שקדושה ראשונה קידשה לשעתה וקידשה לעתיד לבא.

וברש"י:

כל המצות הללו - הנוהגות בערי חומה - שילוח מצורע, וקריאת מגילה בחמשה עשר, והבית חלוט בה לסוף שנה.

רש"י כולל את קריאת מגילה בין המצוות הנוהגות בערים מוקפות חומה, מפני שקדושה ראשונה קדשה לעתיד לבוא. וקשה, וכי קריאת מגילה תלויה בקדושה ראשונה, והרי אף למאן דאמר שקדושה ראשונה לא קידשה לעתיד לבוא - קוראים בערים מוקפות חומה בט"ו (זוהי, בעצם, קושיית הרשב"א על הגמרא לעיל)?! תמוה גם הסדר בו סידר רש"י את שלוש המצוות: מצות קריאת מגילה מצויה בין שתי המצוות מן התורה - שילוח מצורע וחילוט בתים - והיה ראוי, לכאורה, לכותבה לאחריהן.

ד. נראה, שהבנת מקור הענין עולה מדברי הירושלמי, שבהשקפה ראשונה נראים תמוהים ביותר (מגילה פ"א ה"א):

כרכים המוקפין חומה מימות יהושע בן נון קורין בחמשה עשר. ר' סימון בשם רבי יהושע בן לוי: חלקו כבוד לארץ ישראל שהיתה חריבה באותן הימים ותלו אותה מימות יהושע בן נון. ויקראו הכל בחמשה עשר?! ר' אבהו דרש 'שיבה' 'שיבה', מה 'שיבה' שנאמר להלן מימות יהושע בן נון, אף 'שיבה' שנאמר כאן מימות יהושע בן

נון. ויקראו הכל בי"ד? ! ר' יודה בר פזי דרש "פרזי", "פרזות", נאמר כאן: "פרזות" ונאמר להלן: "לבד מערי הפרזי הרבה מאוד", מה "פרזי" שנאמר להלן מימות יהושע בן נון, אף "פרזות" שנאמר כאן מימות יהושע בן נון.

הירושלמי מסביר כי קביעת ערים מוקפות חומה מימות יהושע בן נון נעשתה כדי לחלוק כבוד לארץ ישראל. בעקבות כך מציע הירושלמי, שיקראו כולם בט"ו, ולא יקראו כלל בי"ד. יש להבין הצעה זו, והרי במגילה מובא במפורש שיש לנהוג פורים בי"ד? ! גם התשובה לשאלה זו איננה מובנת - הכיצד לימוד גזרה שזה "ישיבה ישיבה" מועיל לענין קריאה ביום י"ד? ההצעה הבאה של הירושלמי היא שיקראו כולם בי"ד, ואף היא תמוהה, שהרי המגילה מחייבת גם ביום חמישה עשר לקיים את ימי הפורים. ואף התשובה לשאלה זו איננה מובנת - והרי הגזרה שזה "פרזי פרזי" איננה נוגעת להצעה שיקראו כולם בי"ד. יש להעמיק בדברי הירושלמי ולעמוד על כוונתו.

החומה

נפתח את העיון בתחילת דברי הירושלמי: "חלקו כבוד לארץ ישראל". מהו כבודה של ארץ ישראל בכך שקוראים בחלק מעריה בט"ו²? האם קריאת ט"ו מכובדת יותר מקריאת י"ד? נראה, שיש כבוד לארץ ישראל בכך שיש בה ערים מוקפות חומה. מהו הכבוד? על הפסוק (שיר השירים ח', ט'):

אם חומה היא נבנה עליה טיבת כסף ואם דלת היא נצור עליה לוח ארז.

דרשו חכמים (שיר השירים רבה פרשה ח', י"ג):

"אם חומה היא" - אילו ישראל העלו חומה מבבל לא חרב בית המקדש בהיא שעתא פעם שנית.

אילו היו ישראל מעלים חומה מבבל בימי עזרא - לא היה המקדש חרב בשנית. מה פירוש "אילו העלו חומה"? במתנות כהונה מסביר: "כלומר, כולם בבת אחת". בגמרא מובא (ברכות ד' ע"א):

מכאן אמרו חכמים: ראויים היו ישראל ליעשות להם נס בימי עזרא כדרך שנעשה להם בימי יהושע בן נון, אלא שגרם החטא.

² והרי גם בחו"ל קוראים בט"ו בערים המוקפות חומה, כפי שהאריך להוכיח הריטב"א בתחילת פירושו למסכת מגילה.

מבאר רש"י:

ראויים היו ליעשות להם נס - לבוא ביד רמה. אלא שגרם החטא - ולא הלכו אלא ברשות כורש, וכל ימי מלכי פרס שנתעבדו להם, לכורש ולאחשורוש ולדריוש האחרון.

עליה כחומה היא ביד רמה, לכיבוש ארץ ישראל, שלא תחת שלטון האומות. נראה, ש'פרוזת' הוא מושג השייך לגלות, ו'חומה' הוא מושג השייך להנהגת ארץ ישראל³. החומה מאחדת את כל אנשי העיר, ומבטאת קביעות ועוצמה, ועל כן היא ביטוי להנהגה הלאומית של ישראל, שאיננה מופיעה בגלות. "אילו עלו ישראל חומה", פירושו אילו עלו בהנהגת "חומה", בהנהגה הלאומית של ישראל, ההפוכה מהנהגת הגלות. הנהגה זו היא הנהגתו של יהושע, שהנחיל לישראל את הארץ. המאירי מבאר מדוע תלו דין מוקפות חומה מימות יהושע, והרי הפסוק "לבד מערי הפרזי הרבה מאד" נאמר בימי משה (מגילה ב' ע"א):

ואף על פי שמקרא זה במשה כתיב, והיה לנו לומר מימות משה, אף על פי כן תלו הדבר ביהושע שהוא עיקר כיבושה של ארץ ישראל. ויש שפירשו הטעם מצד שנלחם יהושע עם עמלק שהיה המן מזרעו.

יהושע מבטא את הנהגת ארץ ישראל - את כיבוש הארץ והישיבה בה. יהושע העלה את ישראל "חומה", ועל כן בו תלוי דין מוקפות חומה.

החומה מגדירה שהבתים והאנשים שבעיר הם המרכז והעיקר, והארץ - הקרקע - משמשת אותם להוציאם אל הפועל. בעיר פרוזה, לעומת זאת, הרי שהשדות עיקר - אדם בונה את ביתו ליד שדהו, וביתו טפל לשדה, כדברי הכתוב (ויקרא כ"ה, ל"א):

³ כך עולה מדברי חז"ל במדרש, ביחס לאברהם אבינו, שהיו לו שתי הנהגות, הנהגת "דלת" והנהגת "חומה" (שיר השירים רבה פרשה ח', א'): "אם חומה היא נבנה עליה טירת כסף", נצילנו ונבנה אותו בעולם, ואם דלת היא נצור עליה לוח ארז, אם דל הוא ממצוות ומטלטל מעשיו כדלת נצור עליה לוח ארז, מה צורה זו אינה מתקיימת אלא לשעה אחת כך איני מתקיים עליו אלא לשעה אחת. אני חומה, אמר אברהם לפני הקב"ה: "אני חומה" ואעמיד מעשים טובים כחומה, ו'שדי כמגדלות', שאני עתידה להעמיד כתים וחבורות של צדיקים כיוצא בי בעולם, אז הייתי בעיניו כמוצאת שלום, אמר לו הקב"ה: כשם שירדת לכבשן האש כך אני מוציאך בשלום, הדא הוא דכתיב 'אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים'. בראשית דרכו היה אברהם כדלת - פתוח הוא לעולם, והוא חלק מהמציאות הסובבת אותו. עסוק הוא בגיור אנשי חרן וכדומה. מהדלת עובר אברהם ל"חומה" - להנהגת אומה מיוחדת, המאירה לעולם דרך מגדלים של אור שהם תלמידי החכמים. במקום אחר עומדים חז"ל על כך שהשינוי היה כאשר הלך אברהם לארץ ישראל (שם פרשה א', כ"ב): "ר' יוחנן פתר קרייא באברהם אבינו. בשעה שאמר לו הקב"ה: 'לך לך מארצך וממולדתך', למה היה דומה, לצלוחית של פוליטון שהיתה מונחת בזוית אחת ולא היה ריחה נודף, בא אחד וטלטלה ממקומה והיה ריחה נודף. אף כן אמר הקב"ה לאברהם: אברהם, הרבה מעשים טובים יש לך, הרבה מצות יש לך, טלטל עצמך בעולם ושמך מתגדל בעולמי, 'לך לך', מה כתיב בתריה 'ואעשך לגוי גדול'. ההליכה לארץ ישראל היא העושה את אברהם לגוי גדול, לצלוחית שריחה נודף. וע' במצוה ברה א', במצוה אהבת ה' בענין זה (מהדו"ב עמ' ע"ח בהערה), וברבה אמונתך לשיר השירים רבה פרשה א' ח"א, בשיעור לפסקה כ"ב.

”וּבְקָמֵי הַחֲצָרִים אֲשֶׁר אֵין לָהֶם חֹמָה סָבִיב עַל שְׂדֵה הָאָרֶץ יִחָשֵׁב גְּאֻלָּה תִּהְיֶה לוֹ וּבִיבֹל יֵצֵא”. הבית נחשב כשדה וטפל לו.

ערים מוקפות חומה הן במעמד מיוחד ובקדושה מיוחדת. בערים אלה התקיימה מצות ישיבת ארץ ישראל בצורה מלאה יותר, ועל כן הן חושפות את הקדושה שבארץ ישראל בצורה מובלטת יותר. על כן המצורעים משתלחים מהן מפני קדושתן, והבית נחלט בהן - אין מדובר בשדה שאדם משתמש בו לפרנסתו, ועל כן אין הוא יוצא ביוכל.

רש"י הירש (בפירושו לבמדבר ה', ב'-ג') מבאר את משמעות שילוח המצורעים מחוץ לעיר:

כבר ראינו שנגעי צרעת והדינים התלויים בהם הם אצבע אלהים המורה על השחתת חברתית. הרחקת המצורע נועדה לדאוג לטהרה חברתית, ומובן אפוא שהמצורע משתלח גם מחוץ למחנה ישראל.

עיר מוקפת חומה היא צורת החיים הטבעית והשלמה. על כן משלחים ממנה את האנשים שעלולים לקלקל חיים מתוקנים.

ראו חכמים, שלא יתכן שפורים יהיה בארץ ישראל רק בבחינת הגלות, בערים הפרזות, ויש הכרח שבחינת ארץ ישראל - בחינת החומה - תתבטא בו. זהו כבוד של ארץ ישראל המתבטא בכך שיש בה ערים מוקפות חומה. אין זה ענין חיצוני, אלא קשר פנימי להנהגתה של ארץ ישראל. יש הכרח שפורים יתבטא בארץ ישראל בהנהגה המתאימה לארץ ישראל, ולא רק בערי הפרזים, השייכות להנהגת הגלות.

מדוע נקבע פורים בערים המוקפות חומה בט"ו באדר?
המהר"ל כותב (אור חדש עמ' ר"ט):

אבל זמני שמחה הם בט"ו לחודש שאז הירח מלא אורה, ומפני כי יותר ראוי שהימים שהם הנחה ביום ט"ו, לכך קבעו בכרכים שהם דומים לשושן מוקפת חומה מיהושע בן נון שיהיה להם יום י"ד ויום ט"ו שזה מורה על הנחה גמורה, ולא היה די שיהיה זה בשושן לבד כי מה נחשב עיר אחד בכל העולם. ולכך קבעו שכל הכרכים שהם דומים לשושן יהיו כמו שושן. ואפשר לומר כי בשביל כך בקשה אסתר מן המלך שיתן לה עוד (יום) י"ד כדי שתהיה ההנחה ביום ט"ו שהוא ראוי לזה מצד עצמו. ועוד יש לך לדעת כי מן הראוי גם כן שתהיה ההנחה ויום טוב ליהודים ביום ט"ו שאז הירח מלא אורה, רק שאין כרכים שיש להם חומה וכפרים שאין להם חומה שוים, כי הכפרים הם דומים לירח כאשר הוא ביום י"ד, כי יום י"ד עדיין אין גבול לירח שהרי עדיין מוסיף והולך עד ט"ו, רק הכפרים שאין להם גדר וגבול והם דומים לירח כאשר הוא ביום י"ד שאין לו גדר עדיין וגבול ולכך

הנחת הכפרים ביום י"ד, אבל יושבי כרכים שיש להם גדר וגבול הוא החומה שהוא גדר וגבול לכרך כי עד כאן הוא הכרך ולכך הם דומים ליום ט"ו שביום ט"ו יש גדר וגבול לאור הירח.

ביום י"ד הלבנה אינה במילואה ויש בה פרצות⁴ (לשון "פרצות"), וביום ט"ו אור הירח מלא, ואז יש לו "גדר וגבול" - יש לירח חומה, ועל כן קבעו לערים מוקפות חומה ביום ט"ו. יום ט"ו הוא היום של השמחה השלמה, ועל כן בו קבעו את ימי הפורים. עם זאת, הכפרים שאינם מוקפים חומה דומים ללבנה קודם מילואה, כשהיא עדיין מתפשטת ואין לה גבול, ועל כן קבעו את ימי הפורים בהם ביום י"ד. בפרי עץ חיים (שער ראש חודש חנוכה ופורים פרק ו') מבאר באופן אחר את ענין יום ט"ו, ונראה שהדברים קשורים זה לזה:

והנה מאברהם עד שלמה היו ט"ו מלכים, והיה הלבנה במילואה, ומלך שלמה בכיפה, ודוד המלך היה הי"ד, ודוד גימטריא י"ד, ושפך דמים בידו, ועל זה נאמר בי"ד הרגו בשונאיהן, ובט"ו נחו כולם, שהוא שלמה.

יום י"ד מבטא את הציפיה לישועה, את המלחמה הקודמת לשלמות ולמנוחה. זו בחינת דוד המלך. "את צמח דוד עבדך מהרה תצמיח... כי לישועתך קוינו כל היום". דוד המלך שייך לצמיחה, לשאיפה לשלמות. זהו היום המתאים לכפרים, שאף הם במגמת התפשטות ללא גבול מוגדר. יום ט"ו הוא כנגד מלכות שלמה, שבה היתה הלבנה במילואה. ביום ט"ו הלבנה מלאה וללא פרצות, ואז יש לה חומה, כדברי המהר"ל.

כבודה של ארץ ישראל מתבטא ביום ט"ו, שבו באה לידי ביטוי הנהגת "חומה", הנהגתה של ארץ ישראל.

ביאור הירושלמי

על פי יסוד זה ניתן להבין את דברי הירושלמי:

כרכים המוקפין חומה מימות יהושע בן נון קורין בחמשה עשר. ר' סימון בשם רבי יהושע בן לוי: חלקו כבוד לארץ ישראל שהיתה חריבה באותן הימים ותלו אותה מימות יהושע בן נון.

כיון שיום ט"ו הוא היום המעולה והמתאים לשמחת פורים, כפי שראינו לעיל, על כן בו נקבע פורים דמוקפין, לכבודה של ארץ ישראל ולביטוי ההנהגה המיוחדת לארץ ישראל.

⁴ ע"י בספר הבהיר (אות נ"ט): "...ומאי טעמא אקרי פרץ וזרח, פרץ איקרי על שם הלבנה, שהלבנה נפרצת לעתים ונבנית לעתים, וזרח איקרי על שם החמה, שהחמה זורחת תמיד בענין אחד...".

יהושע, שהכניס את עם ישראל לארץ "כחומה", הוא המודל של הנהגת ארץ ישראל. יהושע כבש את ארץ ישראל ובנה בה ערים המוקפות חומה, שכך ראוי לעם ישראל לשבת בארצו, בקביעות ובשלווה. כבודה של ארץ ישראל הוא כבוד להנהגה הראויה לארץ ישראל, הנהגת "חומה"⁵. על כך שואל הירושלמי:

ויקראו הכל בחמשה עשר ? !

מדוע קבעו חכמי אותו דור את פורים גם ב"ד, והרי יום ט"ו הוא היום המתאים לכך ? והתשובה:

ר' אבהו דרש 'ישיבה' 'ישיבה', מה 'ישיבה' שנאמר להלן מימות יהושע בן נון, אף 'ישיבה' שנאמר כאן מימות יהושע בן נון.

נראה, שאין כוונת ר' אבהו לגזירה שוה ממילה זו על מילה אחרת, שכן אין הוא מביא כלל מילים מהן הוא לומד⁶, בניגוד לדרשה הבאה, בה מובאות המילים מהן למדים.

כוונת ר' אבהו היא, שנאמרה "ישיבה" בארץ ישראל - מצות ישיבת ארץ ישראל, שעניינה הוא ישיבה בשלוה ובעצמאות, כהנהגת ארץ ישראל⁷. ישיבה זו באה לידי ביטוי רק בערים המוקפות חומה. בערים שאינן מוקפות חומה לא מופיע ערכה של ארץ ישראל בשלמות, ועל כן בהם לא יקראו ביום ט"ו, שהוא היום של ה"חומה", של ההנהגה השלמה.

על כן לא כולם יקראו בט"ו, אלא רק השייכים לכך - היושבים בערים מוקפות חומה, השייכות לבחינת ארץ ישראל. כעת שואל הירושלמי:

ויקראו הכל ב"ד ? !

שאלת הירושלמי היא שאלתו של הרשב"א שהבאנו לעיל: אם הערים המוקפות חומה מבטאות את הנהגתו של יהושע בן נון, הרי קדושת הארץ שהיתה בימי יהושע - איננה שייכת יותר (למאן דאמר שקדושה ראשונה לא קדשה לעתיד לבוא), ואם כן עניינו של יהושע איננו רלוונטי לפורים. כשנקבעו ימי הפורים על ידי מרדכי ואסתר

⁵ גם החוגגים בערים המוקפות חומה בחו"ל ביום ט"ו (ראה לעיל הערה 2), עושים זאת משום הנהגת ארץ ישראל הבאה לידי ביטוי ביום זה. גם בחו"ל זהו כבוד לארץ ישראל.

⁶ ועי' במפרשי הירושלמי שנדחקו למצוא "ישיבה" אצל יהושע, ויש מהם שהפליג עד לספר מלכים, ואכמ"ל.

⁷ עי' בדברי ר' צדוק הכהן מלובלין (דברי סופרים י"ד): "...אין נקרא ישוב אלא בישיבה בשלוה... כדרך ישיבת הארץ בשלוה ובממשלה דוה נקרא ישיבה, והיינו בזמן שבית המקדש קיים, ומשחרב בית המקדש אף על פי שלא גלו כולם ממנה, גם היושבים בה אין נקראין יושבי הארץ ואין להם ישיבה בה, ואחר שהם עבדים אליה למלכי העמים המושלים שם כמונו בחוץ לארץ אין זה נקרא ישוב שיושבים בה בישיבה, רק גרות בעלמא ולא מקיים 'וישבתם'". מצות הישיבה במלואה היא שלטון על הארץ, ולא רק המגורים בה.

היתה ארץ ישראל חרבה, ולא באה לידי ביטוי ההנהגה השייכת לימי יהושע בן נון. מדוע קבעו, אפוא, את פורים גם ביום ט"ו, המבטא את הנהגתו של יהושע? על כך עונה הירושלמי (ובאופן דומה מובא בבבלי ב' ע"ב):

ר' יודה בר פזי דרש "פרזי", "פרזות", נאמר כאן "פרזות" ונאמר להלן "לבד מערי הפרזי הרבה מאוד", מה "פרזי" שנאמר להלן מימות יהושע בן נון, אף "פרזות" שנאמר כאן מימות יהושע בן נון.

לא מצד קדושת בתי ערי חומה שבארץ ישראל - אשר בטלה כשבטלה קדושה ראשונה - אנו באים לדין ערים מוקפות חומה בפורים, אלא מצד "פרזי" - גם הפרזי שאנו דנים בו הוא מימות יהושע בן נון.

יש לשאול, לכאורה, מדוע קבעה התורה זמן מסוים שבו נקבעות מוקפות חומה? מדוע דווקא מימי יהושע בן נון, ולא כל עיר המוקפת חומה - מכל זמן שהוא - יהיו לה דינים של "בתי ערי חומה" - שילוח מצורעים וקריאת מגילה בט"ו? יסוד הדברים הוא, שקדושת הארץ חלה בימי יהושע בן נון, והערים שהיו אז מוקפות חומה נתקדשו בקדושת ערים המוקפות חומה. גם קדושת הערים הפרזות נקבעה בימי יהושע בן נון, על פי רמת הקדושה המתאימה לערים אלו, וקדושה זו לא בטלה.

אף כי קדושה ראשונה לא קדשה לעתיד לבוא (למאן דאמר), ובטלה קדושת הארץ עם כיבושה מידי עם ישראל, אין זה נכון לגבי כל המצוות. יש מצוות שלגביהן לא בטלה הקדושה, ולגביהן חלה קדושת הארץ כמו שהיתה בימי יהושע בן נון. לגבי סמיכת זקנים, למשל, כותב הרמב"ם (הל' סנהדרין פ"ד ה"ד וה"ו):

אין קרוי אלהים אלא בית דין שנסמך בארץ ישראל בלבד...
וכל ארץ ישראל שהחזיקו בה עולי מצרים ראויה לסמיכה.

לגבי סמיכה לא בטלה הקדושה מימות יהושע,⁸ גם לאחר שנכבשה הארץ מידינו.⁹

⁸ הרמב"ם על הרמב"ם (הל' סנהדרין פ"ד ה"ו) כתב: "אף על פי שלא החזיקו בה עולי בכל אף על גב דאינה כארץ ישראל לענין תרומות ומעשרות ולקצת דברים, לענין מנוי סמוכים הכל הוא ארץ ישראל. וכן לענין הדר בארץ ישראל ולענין הנקבר בה ולשאר קדושת ארץ ישראל דינם שוה, וכבר האריך בזה בעל ספר כפתור ופרח (פ"י) עיין שם". אמנם, בספר כפתור ופרח מבאר שההלכות הנוהגות גם בחורבן נהגות משום קדושתה של הארץ עוד מימי האבות, ואילו הרמב"ם מבאר שהקדושה היא מימי יהושע - "עולי מצרים". נראה ששיטת הרמב"ם היא שהקדושה קיימת בארץ עוד מבריאתה, וכפי שהאריך בספר כפתור ופרח. מה הוסיף, אפוא, יהושע? יהושע חשף את הקדושה הקיימת בארץ, ומזמנו הופיעה הקדושה והתבטאה בהלכות ובדברים נוספים, כמובא בפנים. קדושת הארץ על ידי יהושע היתה ב"כבוש רבים". עם ישראל כולו הכובש את הארץ חושף את קדושתה. בערים המוקפות חומה יש בחינה של "כיבוש", השייכת לחומה, ובחינה זו בטלה כאשר נכבשה הארץ מידינו. בערים מוקפות חומה יש גם בחינה של "רבים", שהחומה מאחדת את הציבור הנמצא בה, ודבר זה לא בטל עם הכיבוש. אף דין סמיכה חל רק בארץ ישראל מפני שרק בה נקרא עם ישראל "קהל" (עי' פיהמ"ש לבכורות פ"ד מ"ג), ועל כן לא בטלה קדושת הארץ לענין סמיכה.

⁹ הרמב"ם פוסק שקדושה ראשונה לא קדשה לעתיד לבוא (הל' תרומות פ"א ה"ה): "כל שהחזיקו עולי מצרים ונתקדש קדושה ראשונה כיון שגלו בטלו קדושתן, שקדושה ראשונה לפי שהיתה מפני הכיבוש בלבד קדשה לשעתה ולא קדשה לעתיד לבוא".

גם לענין נבואה, קדושת ארץ ישראל היא מימות עולי מצרים, כדברי המכילתא (בא, הקדמה):

ועד שלא נבחרה ארץ ישראל היו כל הארצות כשרות לדברות, משנבחרה ארץ ישראל יצאו כל הארצות.

משנבחרה ארץ ישראל להופעת הנבואה, שוב לא ניתן להתנבא בחוץ לארץ, ואף בזמן הגלות. וכן לענין אמירת הלל (מגילה י"ד ע"א):

כדתניא עד שלא נכנסו ישראל לארץ הוכשרו כל ארצות לומר שירה, משנכנסו ישראל לארץ לא הוכשרו כל הארצות לומר שירה.

גם מצות ישיבת ארץ ישראל לא בטלה בזמן החורבן (כתובות ק"י ע"ב):

תנו רבנן, לעולם ידור אדם בארץ ישראל אפילו בעיר שרובה עובדי כוכבים, ואל ידור בחוץ לארץ ואפילו בעיר שרובה ישראל.

נמצא, שקדושת הארץ שקידש יהושע לא בטלה לחלוטין, ויש דברים שלגביהם הארץ עדיין קדושה.

על פי זה ניתן לומר, שגם לענין קריאת מגילה לא בטלה קדושת הארץ. בערים המוקפות חומה - וגם בערים הפרזות - נשארה הקדושה שחלה בהן מימות יהושע בן נון, ועל כן זמנו של יהושע הוא הקובע לקריאת המגילה. "פרזי" למקרא מגילה הוא מימות יהושע בן נון, והוא לא בטל אף שבטלה הקדושה לענין "בתי ערי חומה" וכדומה.

על כן לא כולם קוראים ב"ד. ב"ד קוראים הפרזים, ובט"ו המוקפים, ושניהם הם מימות יהושע בן נון, שלא בטלה קדושת הארץ לענין זה. לשון הריטב"א (ב' ע"א) מורה כך:

והכי נמי כיון שהוצרכו נמי לחלק בין מוקפין חומה לעיירות, נמצא שיש חילוק לענין בית בבתי ערי חומה בין מוקפין חומה לאין מוקפין חומה, אתו אנשי כנסת הגדולה וסמכו תקנתם לאותו דין תורה. ומה להלן מוקפין חומה מימות יהושע בן נון שהוא תחלת קיבוץ ארץ ישראל אף זו מוקפין חומה מימות יהושע בן נון. וזהו גם כן מה שאמרו בירושלמי כדי לחלוק כבוד לארץ ישראל, אף על פי שחרבה עדיין מצות שלה חשובות בעניינים, ואנו סומכין בהם תקנתנו זאת, אפילו למאן דאמר קדושה ראשונה קדשה לשעתה ולא קדשה לעתיד לבא.

אף שחרבה ארץ ישראל ובטלה קדושתה, "עדיין מצוות שלה חשובות בעניינים"¹⁰ - יש דברים שלגביהם לא בטלה הקדושה, ומקרא מגילה הוא דוגמא לכך. בתחילה הבין הירושלמי כי ימות יהושע בן נון מהווים מקור מצד קדושת הארץ שקידש יהושע, ואם כן יש לדון בחלות הקדושה בזמן הגלות. התירוץ הוא שהלימוד איננו מצד קדושת הארץ אלא מצד הנהגת ארץ ישראל שהופיעה אצל יהושע, ודבר זה קיים בכל דור ודור.

אף לשונו של הרשב"א נראה שמתבארת בדרך זו:

יש לומר כיון דאזלינן בה בתר יהושע כדי לחלוק כבוד לארץ ישראל הרי אנו דנין אותה לקריאתה כדינה שבימי יהושע, ואפילו למאן דאמר לא קדשה לעתיד.

כיון שהטעם הוא כבודה של ארץ ישראל, אין זה בטל עם החורבן, אף למאן דאמר שקדושה ראשונה בטלה, שכן כבודה של ארץ ישראל לענין מקרא מגילה לא בטל.

ישוב הקשיים

על פי דברינו מובן מדוע מתייחס הרשב"א, בעקבות הירושלמי, לקריאה ביום ט"ו כ"קולא" ביחס לקריאה ביום י"ד.

כפי שראינו, יום ט"ו הוא היום המעולה והמיוחד לשמחת פורים, ועל כן קבעו בו את פורים בערים המוקפות, לכבודה של ארץ ישראל. הקולא היא משורש החדס והשפע¹¹. הרחבת הדין של קריאה בט"ו למקומות נוספים היא קולא, מתוך המעלה המיוחדת של יום זה והרצון להרחיבו למקומות נוספים.

על פי זה יש לבאר מדוע הוסיפו חכמים בדין קריאת המגילה את המקומות הסמוכים והנראים לעיר המוקפת חומה. ערים מוקפות חומה הן ביטוי להנהגה הלאומית של ישראל, ועל כן רצו לכלול בהן מקומות רבים, מעבר לערים עצמן. אף זה ביטוי לכך שראו חכמים מעלה מיוחדת בקריאה ביום ט"ו, ועל כן כללו בה מקומות נוספים ולא רק את הערים עצמן.

נראה להוסיף עוד, על פי דברי רש"י (במדבר י"ג, י"ח):

החזק הוא הרפה - סימן מסר להם, אם בפרזים יושבין, חזקים הם שסומכין על גבורתם, ואם בערים בצורות הם יושבין, חלשים הם.

¹⁰ במהדורת מוסד הרב קוק מעיר המהדיר (הערה 29): "צ"ל בעניינו". אך נראה שניתן להבין את הריטב"א על פי הגירסא שבפנים, כפי שהתבאר.

¹¹ "כי קל רמו לרחמים, המקילים את הדין, ומרחמים על העולם" (פרי עץ חיים, שער עולם העשיה פ"ו). "ובכללות מדת הקל נמשכת היא מהופעת הרוח הגדולה, שאין שם כי אם שאיפה עזיזה למלאות כל חוב, להרבות אור קדש, ולהגדיל תורה ומצוה ולהאדירה. שם הענג הוא ההולך ומניע את כל התנועות שבמעשה, והכל הוא קל" (עולת ראי"ה ח"א עמ' ק"פ).

על פי זה, חומה היא סימן לחולשה, לכאורה. נראה שעל כן הוסיפו חכמים את הערים הסמוכות והנראות לעיר המוקפת חומה, ללמדך שאין החומה ביטוי לפחד מאויבים, אלא לקביעות ולהנהגה של ארץ ישראל, ועל כן מקרינה היא מן העיר על סביבותיה, ואיננה מתכנסת בתוך החומה בלבד.

אף דברי רש"י מובנים:

כל המצות הללו - הנוהגות בערי חומה - שילוח מצורע, וקריאת מגילה בחמשה עשר, והבית חלוט בה לסוף שנה.

הבדל מהותי יש בין שילוח מצורע וקריאת מגילה מצד אחד, ובין דין בתי ערי חומה מצד שני. שילוח מצורעים וקריאת מגילה אינם קשורים לבית, אלא לעיר. אף מי שאיננו גר בעיר ואין לו בית בעיר - חייב בדינים אלה אם נמצא הוא בעיר המוקפת חומה. דין בתי ערי חומה שייך רק לבית עצמו, ולא לכל הנמצא בעיר. על כן קשר רש"י דין קריאת מגילה לדין שילוח מצורע, הקשורים זה לזה, ולאחר מכן הביא את דין בתי ערי חומה, השונה מהם. יש להוסיף עוד, ששלוש המצוות מבטאות שלושה עניינים בכתי ערי חומה, המסודרים בשלושה מעגלים, זה סביב זה: בית, עיר, אומה. דין בתי ערי חומה מבטא את קדושת הבית הישראלי המופיעה בו, המשפיעה על צורת מכירתו וקנייתו. שילוח מצורעים מבטא את ערכה וקדושתה של העיר, כדברי המשנה (כלים פ"א מ"ז):

עיירות המוקפות חומה מקודשות ממנה, שמשלחין מתוכן את המצורעים...

קריאת המגילה מבטאת את ערכה של האומה המופיעה בערים אלה, כפי שהארכנו לבאר.

